

КОНЦЕПТ ПРАЦЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена характеристиці особливостей репрезентації концепту ПРАЦЯ у фразеологічній системі української мови. Визначено когнітивні пласти концепту, його ціннісний спектр.

Ключові слова: концепт, праця, фразеологізм, концептуалізація, когнітивний пласт.

Постановка проблеми. Лінгвоконцептуальний підхід до аналізу фразеологічного матеріалу є достатньо поширеним у сучасному мовознавстві. Дослідження концептів дозволяє визначити сутність концептуальної, мовної картини світу, співвідношення національного й універсального в мовній та концептуальній картинах світу. Причому, концептуальна картина світу розглядається як представлення у свідомості інтеріоризованого людиною світу [1, с. 259].

Актуальність теми визначається потребою вивчення лінгвокогнітивного національного простору в плані встановлення особливостей його мовної реалізації фразеологізмами як мікротекстами культури (за визначенням В.М. Телії). У пропонованому дослідженні ставиться питання про значимість концепту ПРАЦЯ в українському етнокультурному просторі.

Мета дослідження: виявити й охарактеризувати особливості об'єктивації лінгвокультурного концепту ПРАЦЯ у фразеологічній системі української мови.

У когнітивній лінгвістиці основною одиницею, що акумулює в собі мову й культуру в їхньому взаємопроникненні є концепт, однак єдиного розуміння концепту в науці поки що не існує. В.І. Карасик вважає, що концепти – це ментальні утворення, значимі, усвідомлювані, типізовані фрагменти досвіду, що зберігаються в пам'яті людини [2, с. 59]. Є.С. Кубрякова концепт визначає як термін, що служить поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка віддзеркалює знання й досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону концептуальної системи та мови мозку; усієї картини світу, відображеної в людській психіці [3, с. 90].

Існують також різні принципи щодо аналізу й типології концептів. Й.А. Стернін виділяє базовий пласт концепту, який доповнюється когнітивними пластами, що у свою чергу формуються сукупністю когнітивних ознак. Сукупність базового пласту й додаткових когнітивних ознак і когнітивних пластів, на думку вченого, складають обсяг концепту й визначають його структуру [4, с. 59]. Оскільки змістова структура концепту є віддзеркаленням семантики менталітету в проекції на окремо взятий фрагмент дійсності, виникає необхідність у формалізації цієї одиниці психічних ресурсів людини в напрямку відображення її структурних елементів. Такими можна вважати унітарні об'єднання факторних смислів, що продукуються в колективному уявленні тієї чи іншої етнокультури як віддзеркалення зовнішнього (об'єктивного) і внутрішнього (суб'єктивного, присутнього в самій людині/соціумі) світів у тому чи іншому культурно-історичному просторі [5, с. 18].

У центрі культурного простору перебуває людина й ключовими концептами культури є ті, які безпосередньо пов'язані з нею. Під ключовим концептом культури розуміємо головні одиниці картини світу, константи культури, що характеризуються значимістю як для окремої мовної особистості, так і для лінгвокультурної спільноти в цілому [6, с. 5]. В українському лінгвоментальному просторі таким, безперечно, може бути названий концепт ПРАЦЯ.

Значимість концепту у свідомості носіїв мови підкреслюється ступенем його вираження в мовній системі. Особлива роль у концептуалізації мовної картини світу належить фразеологічним одиницям (ФО), значення яких тісно пов'язане з фоновими знаннями носія, з практичним досвідом особистості, з традиціями народу. Мова відображає те, що є у свідомості, а свідомість, на думку В.А. Маслової, формується під впливом рідної культури [6, с. 75].

Новий тлумачний словник української мови так пояснює поняття праця: 1. Діяльність людини; сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичної або розумової енергії і мають своїм призначенням створення матеріальних та духовних цінностей; труд. // Трудовий процес, робота, на яку витрачається багато сил. 2. Трудовий процес певного фахівця. // Вид діяльності. 3. Певний вид оплачуваної трудової діяльності; робота, служба за наймом як засіб існування, джерело заробітку. 4. Зусилля, напруження. 5. Матеріалізований результат якоїсь роботи, діяльності. 6. Робота, функціонування машин і механізмів [7, с. 667-668].

Мовне значення передає лише деяку частину знань про світ. Інтерпретація значення слова – це лише спроба дати загальне уявлення про зміст концепту, окреслити відомі його межі, представити його окремі характеристики мовним знаком.

Праця виступає в суспільстві одним з основних умов життя й розвитку людини, засобом буття, за допомогою якого розвивається й формується людина. Багато давніх професій залишили свій фразеологічний слід у сучасній українській мові. Український народ завжди шанобливо ставився до праці, працелюбної людини, яка вважала-

ся взірцем порядності й доброчесності. Фразеологія української мови переконує, що характерною особливістю української ментальності з давніх-давен вважається праця, пов'язана з землею, з сільським господарством, наприклад: *прокласти першу борозну, орати переліг, перти плуга, ходити за плугом, випускати віжки зі своїх рук, де не посій, там і вродиться, посіяти паніку, як п'яте колесо до воза, повертати голоблі* та ін. Більшість ФО, що репрезентують концепт ПРАЦЯ, також своїм походженням пов'язані з різноманітними видами ремесел, наприклад, ковальським: *кувати вухналі зубами, брати в лещата, попадати в лещата, дати гарту, кувати залізо поки гаряче, поставити на колеса* тощо; ткацьким: *клубком ставати в горлі, нитка увірвалася, лежати в основі* тощо; роботою кравців, шевців, чоботарів: *на живу нитку, залатати дірки, білими нитками шитий, доходити до клубочка, шукати голку в сні, розплутувати вузол, з голочки, на один копил зшиті* тощо; мірошників: *брати мірку, на всі заставки, попасти на жорна, лити воду на колесо* та ін.; будівництвом: *закладати перший камінь, будувати на піску, будувати надхмарні замки, закласти підвалини (основи, фундамент)* тощо. Так, різноманітні ремесла, побут, професії стали джерельною базою для української фразеології.

Концепти виникають у процесі систематизації й інтеріоризації інформації про дійсність. Інформація включає фіксацію як реальних властивостей об'єктів, явищ дійсності, так і сукупність оцінок і ознак, що приписуються людською свідомістю цим об'єктам, явищам. Концепту як одиниці семантичного опису притаманна ментальна природа, що об'єктивається в результаті апперцепції й категоризації фрагментів дійсності.

Базовий пласт концепту конкретизується за допомогою когнітивних пластів, які відображають певний результат пізнання зовнішнього світу. Дослідження підтверджують, що для українського концепту ПРАЦЯ, як складного, соціально зумовленого концепту, характерні декілька когнітивних пластів, репрезентантами яких виступають ФО.

Когнітивний пласт «процес трудової діяльності» об'єктивований ФО, що позначають заняття фізичною працею: *мозолити руки, добувати хліб (свій)*, а також компонентами ФО на позначення видів трудової діяльності: *заорати носом, нарубати дров, кувати залізо, ходити за плугом, лити воду на колесо, зметати на живу нитку, сіяти мов крізь густе сито* тощо. Таким чином, концептуальний аналіз передбачає когнітивну характеристику компонентного складу ФО. Причому, як зазначають М.Ф. Алефіренко й Н.М. Семененко, проблема сутності лексичних компонентів ФО – найбільш складна й дискусійна в теорії фразеології [8, с. 92-93]. Вона лежить в основі різноманітних вітчизняних і зарубіжних концепцій, визначаючи розуміння природи й сутності ФО, їхній статус у системі мови й мовлення. Підтримуємо думку М.Ф. Алефіренка й Д.М. Шмельова в тому, що хоч лексична семантика компонентів ніби «розчиняється в значенні цілого» (в узуально-цілісному значенні фразеологізмів), разом з тим вона відображає значення цілого, у зв'язку з чим слово потенційно зберігає здатність до представлення віддзеркаленого значення в нових контекстах [8, с. 94-95].

У процесі трудової діяльності передбачається також використання різноманітних знарядь праці. Когнітивний пласт «знаряддя праці» представлений відповідними компонентами ФО: *лопатою класти, у ступі не влучити, нагострювати сокиру, перейти крізь сито й решето, міняти шило на швайку, держатися плуга, одягати вуздечку, знаходити сокиру під лавкою, як п'яте колесо до воза, перекобувати мечі на орала, як ковальський міх, як молотком ударити, розмотувати клубок, полатати штани (жупан, кафтан), по нитці, як нитка за голкою, правити на свій копил* тощо.

У когнітивному пласті «час трудової діяльності» відображено:

- певний період: *гарячі жнива*;
- початок трудової діяльності: *піднімати цілину, розгортати парус, виходити в плавання*;
- відстрочку вирішення справ: *класти / покласти під сукно*.

Когнітивний пласт «характеристика трудової діяльності» фіксує кількісні та якісні параметри.

Кількісна характеристика праці представлена ФО з загальним значенням «багато працювати»: *за двох, як каторжний, не бачити вільної хвилини* або «нічого не робити»: *ні (не) кувати, ні (не) молоти*.

Якісна характеристика праці виражає:

- інтенсивність праці: *як мокре горить* – повільно працювати;
- ознаку діяльності: *рвати жили (руки, силу), не покладаючи рук, не розгинаючи спину, гнути горба (спину, карк, хребет), зрошувати своїм потом землю, парити чуба, аж ніт очі заливає, проливати кривавий (солоний, сьомий) ніт* – важко працювати. Якісна ознака «важка праця» асоціюється в українській фразеологічній картині світу з образом сільськогосподарської тварини (вола), якого здавна використовували як тяглову силу. В українському лінгвокультурному просторі воли символізують важку працю, покірність і терпіння [9, с. 95], про що свідчать ФО *як віл, як чорний віл, як чорний віл у ярмі* зі значенням «дуже важко й надмірно працювати».

У вказаному когнітивному пласті опозиційно об'єктивається також ставлення до добровільної/примусової праці: *тягти ярмо / запрягати в ярмо*. Когнітивна ознака примусової праці опозиційно фіксує своєрідну експлуатацію як з боку суб'єкта, так і з боку об'єкта трудової діяльності: *луску шкребти, вигнати сім потів / сидіти на ший, їсти чужий хліб*.

Когнітивний пласт «ставлення до праці» у фразеології української мови зафіксований через опозицію працелюбність/лінь. Центром концепту завжди є цінність, оскільки концепт тісно пов'язаний з культурою, а в основі культури лежить саме ціннісний принцип [6, с. 54]. Морально-етичну оцінку «добре – позитивно» віддзеркалюють фразеологізми, що фіксують добросовісне ставлення до праці: *віддавати / віддати (всього) себе, не жаліти*

рук (сил), добувати хліб. Оцінка «погано – негативно» репрезентована ФО з когнітивними ознаками недобророс-вісного ставлення до праці:

- а) небажання працювати: *відбувати чергу, баглаї напали (винулися), валити через пень колоду тощо;*
- б) не докладати особливих зусиль в роботі: *не бий лежачого;*
- в) нічого не робити, ледарювати: *байдики бити, баглаї бити (годувати), (і) голки в руки не брати, не братися (і, ні, ані) за холодну воду, давати горобцям дулі, ханьки м'яти, ганяти вітер по вулицях, лежні справляти, тинятися з кутка в куток тощо.*

У когнітивному пласті «результативність праці» ФО відображають:

- а) етапи трудової діяльності: *набивати / набити руку;*
- б) результат: *пожинати плоди;*
- в) втрату фізичної сили унаслідок важкої праці: *надірвати пуна, аж очі вилазять, валитися з ніг, ні рук ні ніг не чути.*

Отже, лінгвокультурний концепт ПРАЦЯ – це складне ментальне утворення, яке частково репрезентоване в українському мовному просторі ФО. Важливою категорійною ознакою концепту є його структурованість, ціннісний спектр. ФО виступають джерелом відомостей про зміст і структуру концепту.

Перспективи дослідження полягають у подальшому різнобічному дослідженні концепту ПРАЦЯ. Урахування співвідношення між знаком і об'єктом відкриває нові перспективи для аналізу ФО як засобів мовної репрезентації концептуальної картини світу.

Список використаних джерел

1. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К., 2006. – 716 с.
2. Карасик В.И. Этноспецифические концепты / В.И. Карасик // Попова З.Д. и др. Введение в когнитивную лингвистику / отв. ред. М.В. Пименова. [изд. 3-е, испр. и доп.]. – Севастополь: Рибэст, 2009. – 216 с. (Серия «Концептуальные исследования». Выпуск 4).
3. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов [Текст] / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.К. Лузина / Под общей редакцией Е.С. Кубряковой. – М.: МГУ, 1997. – 245 с.
4. Стернин И.А. Методика исследования структуры концепта / И.А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание / Под ред. И. А. Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 58-65.
5. Іващенко В.Л. Компоненти змістової структури концепту як одиниці етнокультури / В.Л. Іващенко // Українська мова. – №4. – К., 2004. – С. 18-28.
6. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: [учеб. пособие] / В.А. Маслова. – [4-е изд.]. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 296 с.
7. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. [Укл. В. Яременко та ін.]. – К.: Аконті, 2004. – Т. 3. – 928 с.
8. Алефиренко Н.Ф. Фразеология и паремология / Н.Ф. Алефиренко, Н.Н. Семенов. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 344 с.
9. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури [Текст]: Словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

The article is devoted to the feature of characterization of the representation of the concept WORK in the phraseological system of the Ukrainian language. The cognitive layers of the concept and its value component are defined.

Key words: concept, work, phraseological unit, conceptualization, cognitive layer.

УДК 821.161.2-1(73).09

О. Л. Якимович

Придністровський державний університет імені Тараса Шевченка,
м. Тирасполь, Молдова

ДОМІНАНТИ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПОЕЗІЇ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

Стаття присвячена домінантам Середньовічної культури в поезії Євгена Маланюка. Євген Маланюк мав свою оригінальну думку стосовно кожного аспекту розвитку літератури того часу.

Ключові слова: героїчність, екзотичність, містицизм, артистизм, стрункність.

Євген Маланюк належить до тих авторів вісниківського середовища, які зробили найбільший вклад у переосмислення світоглядних і культурних основ українства. Вже в роки Національної Революції 1917-1920 рр. письменник сформувався як національний традиціоналіст, консерватор. Можливо, ще раніше, в юнацькі і підліткові роки, він засвоїв від свого діда Василя якісь початкові уявлення про сакральність родових і національних традицій. Принаймні прозорі натяки на такий спосіб формування своєї ранньої свідомості письменник робив у своїх